

ТАК НАВЧАЛИ КРЕМЕНЧАН ДВА СТОЛІТТЯ ТОМУ

Назар БАГНЮК

Навчальні заклади Волині XIX століття, до яких, в першу чергу, належали ліцей, гімназія, духовна семінарія та училища, були центрами не лише освіти, а й науки, відігравали важливу роль у підготовці кадрів для різних сфер суспільного життя та здійснювали вагомий вплив на світоглядно-культурний рівень населення регіону. У процесі навчання вивчалися різноманітні предмети, велика увага серед яких приділялася соціально-гуманітарним навчальним предметам, що відносилися до різних циклів: психолого-педагогічних, історико-філософських, філологічних, морально-релігійних.

Серед усіх навчальних циклів особливе місце належало історико-філософським дисциплінам, які особливим чином впливали на формування світогляду вихованців. До них відносили „Огляд філософських вчень”, „Громадянську історію” та „Логіку”.

„Огляд філософських вчень” був введений до переліку обов'язкових предметів семінарської освіти в 1867 році Уставом духовних семінарій. У XIX ст. під цим предметом розуміли не історію філософії, а науку, яка вивчала відомі течії філософії того часу (ідеалізм, матеріалізм, пантеїзм). Дивлячись із цієї точки зору на історію філософії, не було потреби слідувати за послідовним рухом філософської думки, а лише відзначити, як різні філософські системи, відповідаючи на одні й ті ж самі запитання, в тій чи іншій мірі відрізняються їх вирішенням.

Логічний порядок тут розглядався двоюко. По-перше, в основу поділу клали головні філософські проблеми і, поступово розв'язуючи їх та даючи відповіді на поставлені запитання, розкривали суть філософії. А по-друге, в основу поділу, замість питань, які висвітлювали основні проблеми філософії, ставили перелік філософських напрямків і при викладенні змісту кожного з них вказувалося, як той чи інший напрям розширював всі вище означені філософські питання.

Проте все ж таки вважалося, що краще всього в основу поділу курсу „Огляд філософських вчень” покласти логічний порядок питань і при кожному запитанні перерахувати ті напрямки, в яких відобразилися філософські системи, що поставили за мету вирішення цього питання. Отже, при вивченні даного предмету відбувалося поєднання двох принципів розгляду змісту дисципліни.

Підручника, придатного для даного способу викладання, не було. Тому викладач повинен був скласти сам по затвердженій програмі деякі записи і давати їх вихованцям для вивчення. Для полегшення цієї роботи вчителям надавався перелік посібників, якими вони могли користуватися у процесі викладання.

При вивченні предмета розглядалися наступні розділи: питання про пізнання, про сутність і першопричину буття, питання про практичні принципи і цілі людської діяльності. Після вивчення основних положень даних розділів учні володіли знаннями з емпіризму, ідеалізму, містицизму, реалізму, теїзму та інших головних понять.

Вивчення предмету носило цілеспрямований характер і переслідувало основні завдання: показати головні течії, в яких виразилася людська думка та пристосувати загальний скорочений огляд історичного ходу філософської думки до важливих епох історії філософії.

Програма з логіки, якою користувалися в XIX ст. вчителі в процесі навчання, була складена відповідно до підручника формальної логіки Светіліна. Саме цей підручник вважався основним. Проте в деяких питаннях спостерігалися відхилення від його змісту і певні доповнення. У той час логіка розглядалася як формальна наука, що має справу із суб'єктивними формами мислення, а не з предметним світом. До її змісту входили дослідження елементарних форм мислення. При вивченні логіки учні ознайомилися із загальними й основними законами мислення, елементарними формами мислення, систематичними формами, а також з користю вивчення логіки.

Викладання історії було фактичним, проте це був не один простий перелік фактів, а осмислений і зв'язний їх виклад. У XIX ст. вважалося, що загальні судження важко сприймаються учнями. Тільки після засвоєння ними головних історичних фактів наставники робили висновки і аналогії відповідно до віку слухачів. Викладання історії не відзначалося критичним характером, оскільки такий підхід не відповідав навчальній постановці цього питання в духовних семінаріях. При вивченні історії мало місце читання підручників та джерел. Тексти використовувалися лише такі, які дійсно передавали історичні події.

Викладачам не рекомендувалося використовувати академічні лекції, які не сприяли розвитку учнів. Вважалося, що історичні уроки духовних семінарій мають мати вигляд взаємного розгляду наставником разом зі школярами певного питання програми, яке відповідає змісту підручника, причому участь в уроці брали всі учні. Необхідною складовою кожного уроку була настінна історична карта, на якій вчитель показував усі території, які він наводив у своїх розповідях, чи ті, які зустрічалися в підручнику. Широко застосовувалися історичні атласи, які учні використовували при підготовці до уроку.

Історія, як навчальний предмет, вивчалася у молод-

ших класах. У першому класі учні ознайомилися з древною історією та історією до часів Карла Великого. У другому класі вивчалися події від правління Карла Великого до хрестових походів, хрестові походи, та період до кінця середніх віків. У другій частині курсу вивчалася історія Росії до Петра Великого. У третьому класі курс включав вивчення нової загальної історії до XVIII ст., а також історію Росії до подій кінця XVIII – початку XIX ст. Усі події розглядалися з релігійної точки зору, і вивчалися лише ті моменти, які не суперечили поглядам церкви.

Важливим складником навчального процесу була мовно-літературна підготовка учнів. Основним предметом, викладання якого було поставлене на високий рівень, вступала історія російської літератури. Усі програми, складені з цього предмету, мали майже однаковий об'єм, зміст і передбачали типові методи викладання, тобто процес вивчення історії російської літератури був уніфікованим. До обов'язкових завдань для учнів належало читання творів відомих письменників.

Уроки проводились у вигляді лекцій, за виключенням двох-трьох, на яких використовувався практичний метод навчання. Серед практичних завдань, які ставилися перед учнями, насамперед був виклад змісту твору, порівняння двох невеликих однорідних оповідань, а також написання власного твору. Всі ці методи сприяли активізації творчого та логічного мислення учнів та кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Пріоритетне значення мало вивчення грецької мови. Входячи цей предмет до навчальних планів 1-4 класів. Зроблене це було з тією метою, щоб учні надалі могли користуватися отриманими знаннями з грецької мови при вивченні богослов'я та інших предметів. В першому класі паралельно з курсом синтаксису вивчалися твори „легких” авторів, а потім поступово відбувалося ознайомлення учнів з творами Геродота, Гомера, Платона.

У більшості програм, які використовувалися для вивчення грецької мови у XIX ст., вказувалося значна кількість авторів, праці яких необхідно засвоїти, що при обмеженій кількості уроків було складно. У першому класі на 5 уроках вивчався синтаксис по підручнику Кюнера, а також відбувалося читання праць Ксенофонта. У другому класі учні ознайомилися з формами іонічного діалекту, читали „Одіссею” та „Історію” Геродота. „Іліада” та праці Демосфена вивчалися у третьому класі, а закінчувалося вивчення предмету засвоєнням праць Платона та ознайомленням з працями Плутарха у четвертому класі. Для читання і вивчення вказаних програмою авторів учні користувалися дешевими виданнями, які друкувалися окремими томами.

Як засвідчують перевірки інспекторами Навчального комітету, результати яких зафіксовані у відповідних Журналах цього комітету, викладання грецької мови в духовних семінаріях мало недоліки. Слабкими сторонами викладання, в більшості випадків, було названо невміння педагогів розпоряджатися значною кількістю урочного часу, неосмілене засвоєння учнями навчального матеріалу, неправильна постановка письмових завдань, непослідовність у виборі статей із хрестоматії для перекладу. Після проведеної ревізії Навчальний комітет розробив своєрідні методичні рекомендації, в яких здійснив доцільний розподіл навчального матеріалу курсу грецької мови по уроках, що повинне було сприяти поліпшенню вивчення грецької мови через осмілене засвоєння основних граматичних і синтаксичних конструкцій, знання яких дозволяли учням читати і розуміти твори грецьких авторів.

Корисним у навчальному та методичному плані предметом, який відносився до філологічних, була теорія словесності. На таких заняттях учні, прочитавши певний твір, всесторонньо його розглядали, аналізували та пояснювали, давали власну оцінку. Все це здійснювали у формі комплексу усних і письмових вправ. Серйозні завдання стояли і перед вчителями: вони зобов'язані були підібрати твори так, щоб на одному й тому ж уривку пояснити характер твору, особливості його змісту, дати характеристику героїв, і, головне, викласти основні ідеї. Для формування в учнів зв'язного і послідовного викладу думок при вивченні та аналізі твору вчителі використовували уточнювальні та навідні запитання, які стимулювали вихованців до світоглядно-осмисленого сприйняття художнього літературного тексту.

Вчителі використовували певний арсенал методичних прийомів для стимулювання творчої роботи учнів. Зокрема, для перевірки самостійної домашньої роботи часто доручали написати експромт на задану тему, або ж дати пояснення чи зробити аналіз лише частини твору, охарактеризувати його основні елементи. Такі завдання стосувалися творів як прозаїчних, так і поетичних. Основні практичні завдання вказувалися в навчальних програмах. Там же знаходився перелік навчальних підручників, якими необхідно користуватися для кращого засвоєння програмового матеріалу.

Важливе значення мало викладання психології, що в духовних семінаріях, як в середніх навчальних закладах, мало інший характер, ніж у вищих навчальних закладах. В семінаріях вона викладалася як навчальний предмет загального розвитку і була дисципліною, що давала загальні поняття про душу і духовне життя. Під час засвоєння психології

учні отримували загальне уявлення про фізіологію людини, оскільки вважалося, що ці знання допомагають розв'язанню психологічних задач і вирішенню проблеми відношення душі до тіла, вивчали пізнання, відчуття, розумову діяльність, ідеальне світобачення, практичну діяльність людини; ознайомилися з природою людської душі, а також вивчали антропологію (стан душі, залежний від зв'язку з її тілом). Використовувалися як іноземні, так і російські твори з психології, а також педагогічна література.

Зовсім не дивно, що в XIX столітті важливе місце серед соціально-гуманітарних дисциплін займав цикл морально-релігійних предметів, до якого відносилися „Пасхалія”, „Догматичне богослов'я”, „Моральне богослов'я” та „Основне богослов'я”.

„Пасхалія” – це навчальна дисципліна, предметом якої було визначення дня Пасхи, рухомих свят та інших церковних дат кожного року. При викладанні „Пасхалії” учнів ознайомилися з літочисленням взагалі, а потім вже з пасхальним численням. Курс „Пасхалії” був невеликим і викладався у третьому класі. Основними підручниками, які використовувалися, були „Інструкція по пасхалії” і „Пасхалія”. Крім російських підручників, використовувалися й іноземні видання. Але користування ними потребувало обережності, основаної на суворому православному світобаченні.

„Догматичне богослов'я” як предмет вивчалася у 6 класі. Основним підручником, який використовувався на уроках, було „Догматичне богослов'я” преосвященного Макарія. Зміст дисципліни поділявся на дві частини. У першій частині „Про Бога в собі самому і загальному відношенні його до світу і людини” учні вивчали сутність Бога, а в другій „Про Бога спасителя і особливості його ставлення до роду людського” – Бога-Святителя, Спасителя і Суддю. Докази догматичних істин вчителі перш за все брали із Святого Письма. Проте, аби не допустити переходу Святого Письма в чисто механічний виклад, використовувалося тлумачення змісту і суті застосованих прикладів.

Зміст і суть самого „Догматичного богослов'я” був аналітичним. Тобто найважливішим було не стільки його формальне і логічне пояснення, а виявлення того, що заперечує собою догмат і проти чого спрямоване догматичне вчення. Щоб краще пояснити догматичні ідеї, вчителі використовували короткі історичні відомості про походження догматів, а також характеристики неперехованих вчень, які суперечили, або ж навпаки, підтверджували християнське розуміння догматів.

„Моральне богослов'я” вивчалася у шостому класі. Основними підручниками, якими користувалися вчителі, були „Моральне богослов'я” та „Православне нравственное богослов'я”. Тут містилися всі основні положення, що розкривали зміст курсу. Викладання „Морального богослов'я” мало не лише теоретичний, а й практичний характер. Відповідно до цього, при описанні і визначенні відомого християнського доброчестя вказувалися і приклади його прояву. А вже вважалося, що логічне визначення доброчестя ніколи не дасть такого цілісного поняття про нього, як фактичний приклад. На уроках християнське доброчестя пояснювалося з психологічної та історичної точки зору. Предметом вивчення морального богослов'я як навчальної дисципліни було прагнення людини, як істоти розумної, до найвищого морального блага.

„Основне богослов'я” вивчалася у 5 класі. Завдання православного основного богослов'я полягало у трактуванні вчення про християнство, як єдину істинну релігію, та доведенні тієї основної істини, яку пропонують інші богословські науки. Характер і методи богослов'я є апологічними.

Учні розглядали філософські ідеї, які торкалися питань існування релігії, Бога, безсмертя душі та ін. Такий метод був можливий, оскільки основне богослов'я вивчалася після „Огляду філософських вчень” і передбачало знайомство вихованців з філософськими течіями і основними філософськими питаннями. Оскільки в деяких пунктах зміст основного богослов'я торкався змісту інших навчальних предметів, то вивчення цих положень відбувалося всесторонньо, проте питанням про божественність Святої книги займалася виключно наука про Святе Письмо.

Таким чином, духовні освітні заклади Волині давали ґрунтовні знання, що формувалися на базі раніше здобутих. Хоча їх метою насамперед було моральне виховання учнів, сам факт вивчення соціально-гуманітарних дисциплін у цих навчальних установах сприяв розвитку свідомості населення, серед якого згодом жили і працювали їх випускники, від яких вимагали не механічного запам'ятовування, а усвідомлення і осмислення навчального матеріалу, що згодом переростає у світоглядно-аналітичне сприйняття життєвих явищ і подій. Однак, слід підкреслити, що в системі навчально-виховної роботи освітніх закладів Волині XIX століття повністю був відсутнім національний контекст – все було підпорядковане імперським інтересам російського царського режиму без врахування потреб національного розвитку та особливостей і віковичних традицій національної культури, в тому числі, специфіки та історичного досвіду національної освіти.